

*ЯКОВЕНКО Л.І., доктор економічних наук, професор
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

ІННОВАЦІЇ ЗАДЛЯ МАЙБУТНЬОГО

Четверта Всеукраїнська конференція «Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації» дає підстави підвести деякі підсумки попередніх дискусій [1, 2, 3] і скоригувати напрями подальшого обговорення.

Глобалізація. У першу чергу це стосується загального контексту глобалізаційних зрушень, формування нового світового порядку. Загальновизнано, що «технологічні, інформаційні, екологічні процеси глобального усупільнення, утворення загальнопланетарного простору, які далеко виходять за національні кордони, суттєво випередили процес формування глобального громадянського суспільства з притаманними йому інститутами політичного, правового та соціокультурного регулювання, що представляє інтереси всесвітньої спільноти в усьому розмаїтті складових його елементів. У результаті механізми глобалізації та її плоди опинилися в руках транснаціональних корпорацій, що представляють інтереси північноамериканської, західноєвропейської та японської локальних цивілізацій, а глобальна цивілізація виявилася глибоко розколотою на багатющу меншість і біднішу більшість населення» [4, с. 13]. Нині переважна більшість дослідників погоджується з тим, що феномен глобалізації вимагає зміни системи самоврядування цивілізації. Якщо раніше проблема самоврядування була актуальна для окремих соціальних утворень, то зараз вперше в історії людської цивілізації стала актуальною для планети загалом.

Зміни в системі управління неможливі без зміни свідомості, мислення, підходів до розв'язання суперечностей, традиційних ціннісних орієнтацій. Тож на часі стоїть питання про формування концепції, наукової основи для всіх видів людської діяльності – економічної, політичної, соціальної, освітньої та інших, – яка б адекватно відповідала на виклики сучасного взаємозалежного, глобалізованого світу. Концепції побудовані на замкнутості не дозволяють зрозуміти сучасний світ і адекватно описати його. В умовах, коли людство впритул наблизилось до межі виживання в глобальному масштабі, традиційні економічні цінності – максимізація прибутку, вигода, прагнення до монополізму, володіння матеріальними цінностями тощо, які покладені в основу цивілізації техногенного типу, не створюють гарантій

виживання. «Масштаб глобальних проблем ХХІ ст. і складність трансформаційних процесів такі, що вони не можуть бути вирішені в рамках моделі, яка переважала впродовж тисячоліть, тобто взаємодії, при якій процес діалогу, взаємного збагачення науковими і культурними цінностями періодично переривався періодами конфронтації, збройних сутичок, які подеколи завершувалися знищенням або асиміляцією переможених. Процеси глобалізації та трансформації диктують необхідність становлення моделі взаємодії цивілізацій, заснованої на їхньому діалозі і партнерстві. Це стає цивілізаційним імперативом ХХІ ст.» [4, с. 48]. Варто підтримати думку про те, що «у сучасному світі необхідне культивування консенсусу як типу мислення та поведінки. А це означає, що для вирішення глобальних проблем необхідно переходити від «барикадного мислення», від революційної ломки суспільства до соціальної еволюції. Нова філософія повинна зробити людину справжньою метою (уникаючи при цьому крайнощів холістичних та індивідуалістичних установок), а всі форми діяльності – розумними і гуманними» [5].

У плані трансформацій глобального порядку останні місяці були особливо показовими. Хвиля революцій, що прокотилися на півночі Африки і Близькому Сході, по-перше, вкотре продемонструвала, що немає нічого раз і назавжди усталеного і впорядкованого, навіть якщо це режим авторитаризму, диктатури чи деспотії; по-друге, загострила суперечність останнього часу між владою з її деклараціями про наміри щось змінити на краще у майбутньому і соціумом, який реалізує зміни на практиці; по-третє, виокремила роль в організації народних мас таких сучасних соціальних інновацій, як неформальні електронні мережі. Тож, першість у «соціальній інженерії» зі створення різних соціальних інститутів і організацій, яку дотепер тримали держава та корпорації, з розвитком електронних технологій потенційно переходить до всіх, хто має доступ до Інтернету. Забезпечення вільного доступу громадян до мереж, можливість звернутися до практично необмеженої аудиторії, підкріплена відповідним рівнем освіти, стає фактором, що дозволяє домогтися як підвищення рівня соціальної інтеграції, так і забезпечення громадянських свобод. Зауважимо, що більшість мітингувальників окрім невдоволення диктатурою, узурпацією влади, корупцією у своїй країні, висловлювали занепокоєння відсутністю робочих місць і заробітку, можливостей для навчання і розвитку у подальшому.

Погляд у майбутнє. Погодьмося, що найважливішим для кожної людини є не її минуле чи нинішнє становище в глобалізованому світі чи локальному соціумі, а майбутні перспективи життя і розвитку у новому світовому порядку. Потрібний справжній погляд у майбутнє, його істинне проектування. На початку ХХ ст. 1,5 мільярди людей на планеті

не могли уявити, яким буде життя 6,5 мільярдів людей нині. 2030-го року нас буде більше 8 мільярдів, а 2050-го кількість жителів планети може досягти 9 мільярдів. За прогнозами ООН кількість жителів у віці 60 років або старше майже потроїться за наступні десятиліття, збільшившись з 743 мільйонів до 2 мільярдів у 2050 р. Вперше в історії число людей похилого віку перевищить кількість 15-річних підлітків. Якщо нині на 100 осіб працездатного віку припадає 34 пенсіонери, то у 2050 р. їх буде 62. У країнах, що розвиваються, це співвідношення майже потроїться – з 14 до 34. Основними причинами цього називають збільшення тривалості життя при зменшенні народжуваності. На сьогоднішній день на планеті в середньому люди живуть 67 років, в промислово розвинених країнах – 76, у країнах, що розвиваються – 65, у відсталих доживають до лише 54 років. До 2050 р. середня тривалість життя збільшиться до 95 років, а в Японії – до 106. Сільські жителі активно переселяються до переповнених міст, з огляду на те, що там інші умови для життя, тож вижити явно більше шансів, ніж у зuboжілих селах. Якщо нині кількість сільського і міського населення зрівнялася, то 2050 р. 70 % населення планети житиме в містах. До того ж, експерти Інституту антропології та еволюції Російської академії наук, керуючись власними дослідженнями, роблять прогнози щодо майбутнього зовнішнього вигляду людей: чоловіки будуть трохи нижчими середнього зросту, кремезні, їхня м'язова маса із часом зменшуватиметься; жінки також будуть невисокими, смаглявими, повнотілими, із широкою кісткою. Саме така будова тіла буде допомагати виживанню.

З глобалізацією світ стане більш складним і неспокійним. Зараз менше 1 млрд. людей живуть в індустріально-розвинених країнах – американці, європейці, японці. Це число сягне 5 млрд. до 2020–2030 років [6]. Обсяги світового валового продукту збільшаться майже в чотири рази. Відповідними темпами будуть змінюватися потреби в енергії, зростати навантаження на навколишнє середовище, відбуватися глобальні кліматичні зміни, проводитиметься боротьба за дефіцитні ресурси, за місце на ринку тощо. Це буде складний період, стосовно якого змінюватися і адаптуватися людям та організаціям доведеться дуже швидко.

Постають питання, які потребують відповідей: чи здатна планета витримати населення у такій великій кількості? Чи виявиться людство здатним пристосуватися до нового світу і вижити в ньому? Тому вважаємо, що слід не просто говорити про майбутнє чи створювати проекти майбутнього, а конструювати його. В цьому аспекті важливою є роль держави.

Держава. Події новітньої історії, в тому числі і в Україні, доводять недосконалість існуючої моделі демократії. Насправді "зрілість демократії визначається не одним лише характером законів як таких, і навіть не тільки їх дотриманням. Ключове значення мають реальні демократичні практики на всіх рівнях держави, включення рядових громадян у суспільні справи, відповідність повсякденних дій держави волі цих громадян, функціонування політичних партій в якості "рупорів" широких коаліцій громадянських структур, ... рекрутування професійних політиків переважно із числа громадянських активістів" [7]. Неможливість для рядових виборців впливати на той політичний, економічний, соціальний курс і реформи, який проводить держава та місцева влада, викликає високий рівень недовіри і напруги в суспільстві. До того ж низка реформ у соціальній сфері не відповідає очікуванням виборців, виступає в соціальній і економічній площині квазіінноваціями, не додаючи оптимізму стосовно підвищення рівня та якості життя населення (реформа пенсійної системи та ЖКГ), зайнятості і доходів (податкова реформа), доступності основних соціальних благ та послуг (реформа освіти, охорони здоров'я).

Однак сучасний рівень розвитку комунікацій та Інтернету вже дозволяє розраховувати на перспективність ведення розробки відповідних програмних продуктів, які б були своєрідними «електронними інтерфейсами» демократії участі та розвитку інститутів громадянського суспільства. Звучать думки, що так само як зараз безкоштовними і загальнодоступними є бібліотеки, вже в осяжній перспективі загальний доступ до Інтернету може бути визнаний суспільним благом, внаслідок високих позитивних зовнішніх ефектів його поширення.

Чекаємо від держави, так само як і від місцевої влади, інновацій, в першу чергу – соціальних, а також асиметричної відповіді на нові виклики, яка б не відтворювала звичну логіку дій держави в соціальній сфері. Здійснити перехід від застарілих і неефективних підходів до формування і реалізації соціальної політики, адекватної характеру модернізаційних процесів, можливо лише при взаємній готовності державних і суспільних інститутів до послідовного співробітництва і партнерства. Це стосується, зокрема, формування ринку праці, створення робочих місць; організації розподілу коштів, засобів існування на новій основі, не через систему заробітної плати; сприяння поширенню негрошової економіки (О. Тофлер).

Енергетика. Трансформації в енергетичній сфері обговорюються тривалий час, однак тема особливо актуалізувалася після землетрусу і руйнування атомних реакторів у Японії. Дискусія має йти не лише про обмеженість ресурсів, про безпеку людства, а розгортатися стосовно

всього енергетичного відтворювального циклу: виробництво – розподіл – обмін – споживання. Віками людство нарощувало виробництво і споживання енергетичних ресурсів, що загалом відповідало тенденції до формування і розвитку споживацької моделі суспільства. Розподіл і обмін – фази відтворення, які аналізуються меншою мірою – нині в країнах, які демонструють найвищі енерговитрати, монополізовані і вкрай непрозорі. Тож зміна моделі – від викопного палива до альтернативних джерел, від монополії до конкуренції, від високих витрат до енергоефективності – суть трансформаційних змін у цій сфері. Усвідомлюємо важливість сформувати нову модель поведінки споживача. Провідну роль тут повинна відігравати сім'я і школа, засоби візуального впливу.

Демократична освіта. Навчити вчителя. Навчити жити по-новому, відповідно до сучасних реалій – завдання сучасної системи освіти і виховання, оскільки із традиційними стандартами і стереотипами мислення та поведінки в сучасному світі жити не можна. Безсумнівно, що освіта має історичний характер, змінюваний від однієї історичної епохи до іншої. В основі класичної системи освіти, створеної творцями наукової педагогіки, лежить імператив підготовки людини, яка *знає*, тоді як сучасний світ найбільше потребує підготовки людини, яка не просто знає, але й *розуміє і рефлексує, здатна до діалогу і компромісів*. Сучасна людина розуміє інших людей, інші культури, специфіку сучасного буття, інтереси природи, бачить своє місце в суспільстві, усвідомлює відповідальність за наслідки своїх дій. Нездатність вписати себе в складний, швидко мінливий світ, подолати власний егоїзм стає соціально небезпечною. Для забезпечення ефективного вписування людини в швидкозмінний світ необхідна орієнтація суспільної свідомості на якісно нові знання і навички. *Освіта, зокрема і вища, має розглядатися не як джерело доходів, «доходний дім», а бути осередком виховання світогляду.* І це не «виламування душі» людини, а створення змагального механізму різних систем цінностей і моделей поведінки, що дозволяє зробити особистісний вибір на основі особистісної рефлексії, суть якої можна виразити в питанні: «Чи так я живу?» [4]. Нова концепція має стати не тільки заняттям професіоналів, але й способом життя, головною метою якого є збереження життя на планеті в глобальному масштабі і створення умов для сталого розвитку, тобто системоутворюючим центром синтезу різних культур.

Економічна наука. Інтеграція суспільних наук. Економічна теорія формує систематичний, логічний, послідовний і адекватний економічний образ мислення, який допомагає підприємцям (і не тільки їм) приймати нестандартні рішення і перебуває в основі економічної

демократії в країні. Економічна теорія в цій якості необхідна і для розвитку логічних здібностей людини. Вона показує, що саме відбувається і в якій послідовності та дає уявлення про облаштування різних процесів в економіці. Чим більше диференційована свідомість, тим більше поле альтернатив поведінки і тим ширший вибір, що дає кращі можливості для врахування нюансів [8]. Економічна теорія демонструє, що позитивного результату можна досягти різними шляхами.

Думаю, що результати нашої конференції додадуть аргументів і обґрунтувань «за» *перегляд* рішення МОН України стосовно виведення економічної теорії із переліку нормативних навчальних дисциплін для українських студентів.

У цій сфері ми традиційно обстоюємо позицію переходу від традиційної концентрації уваги на абстрагуванні, параметрах, показниках, математичних моделях до «заселення» економічної науки людьми (так само тими ж самими людьми слід «заселити» державу – поставити турботу саме про людей, а не про реалізацію проектів, у центр економічної політики), тобто необхідне «олюднення» економічної науки, її соціалізація, домінування в ній принципів людинорозмірності і гуманізації. Варто виокремити як мінімум два напрями, які, на наш погляд, у майбутньому потребуватимуть пильної уваги.

Сфера послуг у контексті суспільного відтворення. Конфігурація, взаємозв'язок і зміст фаз суспільного відтворення – виробництва, розподілу, обміну і споживання – не залишаються незмінним. Трансформації викликають зростаючу зайнятість людей у сфері обігу і скорочення зайнятості у сфері виробництва. Специфіка сфери послуг, особливо нематеріальних, де нерідко усі фази відтворення по кожній послугі здійснюються практично одночасно, вимагає особливої уваги дослідника.

Роль і місце найманої праці, її продуктивності виходять далеко за рамки наукового аналізу і все більше стають центром уваги політиків, громадськості і усього населення, що незалежно від ідеологічних підходів підтверджує головну позицію людини в економіці.

Більш широкий контекст розвитку економічної науки – її інтеграція в систему суспільних наук, що власне вкотре і демонструє наша конференція: аналіз фахівцями з різних суспільних наук тих чи інших проблем – праці, сім'ї, доходів, соціальних інститутів. Про що варто говорити в подальшому? При безумовному збереженні глибинних методологічних політекономічних засад, слід підтримати розвиток економічної науки як «відкритого твору», як книги, яку її читач пише разом з автором; учень, студент виробляє разом з учителем, викладачем.

Це по суті шлях від аналізу детерміністського світу з точними формальними моделями і однозначними рішеннями до необхідного всім суспільним наукам пропонування альтернатив, ймовірних варіантів і того, що професор Г. Задорожний називає «інакше можливим».

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. В 2 т. – Полтава: Скайтек, 2005.
2. Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. В 2 т. – Полтава: Скайтек, 2007.
3. Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Матеріали Третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава: Скайтек, 2009. – 232 с.
4. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. – М.: ЗАО "Изд-во "Экономика"", 2003. – 441 с.
5. Кочергин. А.Н. Исторические этапы трансформации системы образования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.smolsoc.ru>
6. Сценарии будущего. Интервью с Уильямом Хэлалом. [Электронный ресурс] // Новости гуманитарных технологий. Гуманитарное развитие в России и за рубежом. Экспертно-аналитический Портал. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/publicdoc/2008/1745>
7. Справится ли государство в одиночку? О роли НКО в решении социальных проблем [Текст]: докл. к XII Междунар. науч. конф. Нац. исслед. ун-та «Высшая школа экономики» по проблемам развития экономики и общества, Москва, 5–7 апреля 2011 г. / Рук. проекта Л. И. Якобсон. – Режим доступа: <http://conf.hse.ru/2011/hsepapers>
8. Розанова Н.М. Экономическая теория сегодня: дорожная карта // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – Том 5. – 2007. – № 3.